

Znaczenie nowych technologii dla współczesnej dyplomacji

The meaning of new technologies in contemporary diplomacy

22/2017

Political Dialogues

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/DP.2017.010>

Abstract:

The development of new technologies was important for the changes in the practice of diplomacy, especially in the field of public diplomacy. The expansion of components focused on the soft power, the progressive virtualization of the political space, the use of new means and methods of activity based on digital solutions, and the change of challenges and goals posed by diplomacy have resulted in the emergence of its new form – digital diplomacy.

This article, focusing on the importance of new technologies for contemporary diplomacy, focuses on showing trends in the shape of diplomacy in the 21st century, describes the correlation between technological development and changes in the international system, highlights the importance of new technologies for diplomacy and presents areas of creation foreign policy with usage of digital diplomacy.

Słowa kluczowe: dyplomacja cyfrowa, dyplomacja publiczna, ICT, dyplomacja, nowe technologie, polityka zagraniczna

Keywords: Digital diplomacy, public diplomacy, ICT, diplomacy, new technologies, foreign affairs

Wstęp

Bezspornym jest, iż w epoce globalnych połączeń, rozwiniętych form komunikacji, w relacjach społecznych zachodzą znaczne przeobrażenia. Podobne zjawiska da się zaobserwować w dziedzinie stosunków międzynarodowych. Rewolucja teleinformatyczna przyniosła istotne zmiany, przeniosła świat w stronę relacji online. Owa zmiana dotyczy także takich kategorii jak polityka czy dyplomacja. Wykorzystanie cyfrowych łączy w celu budowania relacji międzynarodowych stało się powszechną praktyką w XXI wieku wykorzystywaną w niemal każdym miejscu na świecie. W przypadku dyplomacji rewolucja teleinformatyczna, bazująca na przekazie internetowym czy wykorzystaniu nowych mediów, pozwoliła na przyjęcie jej nowej postaci – cyberdyplomacji, która to adekwatnie do możliwości i potrzeb państw czy społeczności międzynarodowych w XXI wieku umożliwia rozwijanie form reali-

zacji interesów państwa w płaszczyźnie międzynarodowej. Tym samym rola klasycznej dyplomacji została rozszerzona, a jej nowa forma pod postacią dyplomacji cyfrowej (*digital diplomacy, cyber diplomacy, ediplomacy*) okazuje się być jednym z najlepiej rozwijających się podejść do współczesnej dyplomacji jak i jedną z najbardziej adekwatnych i skutecznych metod czy praktyk dyplomatycznych we współczesnym świecie.

Niniejszy tekst jest próbą przezwyciężenia niedostatków literatury polskiej na temat dyplomacji cyfrowej – jednej z dynamicznie rozwijających się w ostatnich latach form współczesnej dyplomacji. Problematyka ta, jak dotąd, nie była szeroko prezentowana w polskiej literaturze, chociaż wykorzystywanie Internetu i mediów społecznościowych w dyplomacji (w tym polskiej) przybiera z każdym rokiem coraz większe znaczenie. W celu prezentacji założeń prowadzenia dyplomacji cyfrowej, skorelowanej z dyplomacją publiczną, jej form, obszarów kreowania polityki zagranicznej przy jej wykorzystaniu, istotnym było dokonanie analizy treści najważniejszych międzynarodowych publikacji poruszających dane zagadnienia, wzbogaconej o przytoczenie przykładów jej praktycznego zastosowania.

Kształt dyplomacji w XXI wieku – podstawowe tendencje

Dyplomacja, rozumiana w skali makro (systemu oddziaływań międzynarodowych), jako globalny proces komunikacji między aktorami międzynarodowymi, pozwalający drogą negocjacji na pokojowe rozwiązywanie sporów¹ oraz w skali mikro (działania, zachowania aktorów stosunków międzynarodowych), jako in-

strument polityki zagranicznej czy też mechanizm reprezentacji, komunikacji i negocjacji, pozwalający na prowadzenie i osiąganie celów, interesów podmiotów międzynarodowych², zaczęła czerpać z osiągnięć technologicznych ostatnich dziesięcioleci. Teleinformatyka³, obejmująca szeroki zakres wszystkich technologii umożliwiających manipulowanie i przesyłanie informacji (wszystkie media komunikacyjne – Internet, sieci bezprzewodowe, telefonia stacjonarna, komórkowa, satelitarna, technologie komunikacji dźwięku i obrazu, radio, telewizja oraz media umożliwiające zapis informacji – nośniki pamięci, a także sprzęty umożliwiające przetwarzanie informacji – komputery, serwery)⁴ znacząco rozbudowała potencjał dyplomatyczny w takich obszarach jak pozyskiwanie, gromadzenie zarządzanie informacjami, zintegrowanie komunikacji itd.

Z uwagi na dynamicznie pojawiające się nowe rozwiązania technologiczne w dyplomacji, wśród badaczy i praktyków stosunków międzynarodowych pojawiły się trzy tendencje prognozujące kształt dyplomacji w XXI wieku, włączając w tę kategorię wpływ ICT na zachodzące w tej sferze zmiany.

Pierwsza z nich nie przyznaje nowym technologiom znacznej uwagi, twierdząc, iż dyplomacja pozostanie w swoich dawnych ramach stojąc niejako w opozycji do globalnych zmian komunikacyjnych. Obrońcy tezy o znikomym, bądź zerowym wpływie nowych technologii na kształt współczesnej dyplomacji uznają,

² J. Sutor, *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, 2006, s.29.

³ Określana w literaturze światowej poprzez akronim ICT (information and communication technologies)

⁴ Ministerstwo Transportu, Budownictwa, Gospodarki Morskiej, *Słownik pojęć strategii rozwoju transportu do 2020 roku*, w: <http://mib.gov.pl/2-56d7fd9e96c31.htm>, dostęp sierpień 2017.

¹ B. White, *Dyplomacja*, [w:] J. Bayliss, S. Smith (red.), *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, 2008, s.478–479.

iz jej charakter odznaczający się powagą, koniecznością zachowywania bezpośrednich interakcji między dyplomatami czy też utrzymania poufności informacji uniemożliwia jej funkcjonowanie w ramach cyfrowych połączeń. Jest to jednakże pogląd wyznawany przez nieliczną grupę badaczy czy polityków (dyplomatów) i z roku na rok, w wyniku dokonujących się zmian w globalnej polityce, traci na znaczeniu.

Druga tendencja, charakteryzująca się pewną dozą ostrożności, zakłada, iż dyplomacja wykorzysta zmiany technologiczne i zaadaptuje je do swoich potrzeb. To umiarkowane podejście oznacza, iż pomimo włączenia nowych technologii do form prowadzenia dyplomacji jej charakter nie zostanie zupełnie zmieniony, a jedynie ulegnie przekształceniom, dopasowującym jej kształt do warunków społecznych i technologicznych XXI wieku. Zmiany będą widoczne w metodach kierowania wysiłkami dyplomatycznymi (nowe fora prezentowania treści, zdobywania uwagi innych aktorów stosunków międzynarodowych, nowe formy komunikacji pomiędzy dyplomatami przy pomocy internetowych połączeń itd.), a nie w jej celach lub zadaniach przed nią stawianych. Nowe technologie pozostaną jednym z głównych czynników przynoszących ewolucję dzisiejszej dyplomacji, a także pozwolą na dalsze rewolucjonizowanie jej praktyki. Ten pogląd zyskał największą sympatię wśród teoretyków i praktyków dyplomacji, a dotychczasowe zmiany zachodzące w dyplomacji zdają się potwierdzać, iż jak do tej pory jest to najbardziej adekwatne podejście.

Trzecia tendencja mówi o zmierzchu tradycyjnej dyplomacji, która za sprawą nowych technologii przeszła gruntowną zmianę w sposobie komunikowania, prezentowania treści, nawiązywaniu relacji. Co więcej rozwój nowych technolo-

gii oznacza, iż nie tylko dotychczasowe narzędzia prowadzenia dyplomacji, ale cała dyplomacja – jej znaczenia, formuły, środki, sposoby i cele, muszą przejść gruntowaną reformę, aby nie stać się jedynie fasadową formą prowadzenia wysiłków na arenie międzynarodowej. Pogląd ten silnie akcentuje także wzrost znaczenia niepaństwowych aktorów stosunków międzynarodowych (m.in. organizacji międzynarodowych, przedsiębiorstw transnarodowych itd.) i konieczności dokonania zmiany optyki dyplomatycznej, która przyznawałaby tymże aktorom większe znaczenie w dziedzinie kreowania stosunków międzynarodowych, w tym włączanie ich w stanowienie norm prawa międzynarodowego, ze względu na ich potencjał i moc w obszarze zmieniania norm społecznych. Pogląd o dokonującym się aktualnie zmierzchu tradycyjnej dyplomacji zdobywa coraz większą liczbę zwolenników, jednakże wciąż pozostaje raczej głosem w dyskusji niż przyczynkiem do dokonania daleko idących zmian w dziedzinie dyplomacji.

Nowe technologie a zmiany w systemie międzynarodowym; NGOs, dyplomacja publiczna, cyfrowa dyplomacja

Coraz większa liczba podmiotów działających na międzynarodowej scenie politycznej, gęstniejąca sieć kontaktów i wzrastająca liczba kanałów komunikacji między nimi zmusza do redefinicji form prowadzenia nowoczesnej dyplomacji we współczesnym świecie. Konieczność dokonywania pogłębionej analizy sytuacji międzynarodowej, umiejętne kreowanie wizerunku kraju zagranicą, uzyskiwanego za pomocą atrakcyjności i środków z kategorii miękkiej siły, utrzymywanie dialogu między państwami a niepaństwowymi podmiotami, czy

skuteczna ochrona współobywateli poza granicami kraju pozostaną zapewne głównymi zadaniami dyplomacji, ale poważnej zmianie ulegną środki służące do ich realizacji. Rozwój nowych technologii dotknął także sztukę dyplomacji, dynamizując i potęgując zjawiska zauważalne w ostatnich dziesięcioleciach. Do zjawisk tych należy włączyć wzrost znaczenia aktorów niepaństwowych dla światowego systemu międzynarodowego, rozbudowanie komponentów państwowych zogniskowanych wokół miękkiej siły, zwrócenie się przez nie w stronę dyplomacji publicznej oraz postępująca wirtualizacja przestrzeni politycznej i pojawienie się dyplomacji cyfrowej.

Współcześnie środowisko międzynarodowe określa się jako mozaikę interakcji między państwowymi i pozapaństwowymi podmiotami, które za sprawą kooperacji realizują różnorodne formy dyplomacji⁵, a kształtowanie stosunków międzynarodowych – w tym dokonująca się przemiana środowiska funkcjonowania dyplomacji, w dobie epoki cyfrowej realizuje się poprzez wykorzystywanie nowych technologii, w tym narzędzi internetowych. Z ich potencjału czerpią także nowi (niepaństwowi) aktorzy stosunków międzynarodowych – moc Internetu umożliwi im włączenie się w ponadnarodową debatę, wzmacnia ich rolę oraz zdolności kształtowania środowiska międzynarodowego. Tym samym Internet otworzył nowym aktorom drogę do ekskluzywnego niegdyś świata dyplomacji. Badania Internetu i dyplomacji wykazały, iż Internet umożliwia zaangażowanie się w procesy polityczne i dyplomatyczne większej ilości podmiotów. Richard Grant określa ten proces jako „demokratyzację

polityki”⁶. Nowe technologie przyniosły niepaństwowym członkom systemu międzynarodowego możliwość otwartego prezentowania swoich idei, proponowanych norm i rozwiązań dla prawa międzynarodowego, prezentowania swoich programów, osiągnięć, ustanawiania nowych agend, pozyskiwania światowej uwagi, zyskiwania nowych członków i sympatyków. Oznaczało to dla nich wzrost rozpoznawalności, uzyskanie nowych dróg rozprzestrzeniania wiadomości na swój temat, zdobycie nowych środków finansowania, ale także ułatwienie komunikacji i łączenia się w grupy składające się z kilku organizacji charakteryzujących się podobnymi ideami, którym przyświecają podobne cele, co w szerszej perspektywie pozwala im na wzmacnianie ich znaczenia i roli jaką pełnią w globalnym systemie międzynarodowej polityki – w dziedzinach takich jak: prawa człowieka, zmiany klimatu, edukacja, kontrola zbrojeń itd. Ze względu na zwiększony dostęp do informacji za sprawą nowych technologii, niepaństwowym podmiotom zostało ułatwione funkcjonowanie w obszarze dyplomacji. Badacze określają, iż będzie to implikować zmiany w obrębie hierarchii i rozkładu sił w globalnym układzie dyplomacji⁷.

Pomimo ułatwienia nowym podmiotom uczestnictwa w debacie o polityce zagranicznej, międzynarodowych normach i prawach, wciąż większa część aktywności dyplomatycznej prowadzona jest przede wszystkim przez rządy państw, ponieważ to one posiadają silne umocowanie w prawie i praktyce międzynarodowej, dysponując instrumentami

⁵ B. Hocking, J. Melissen, S. Riordan, P. Sharp, *Futures for Diplomacy: Integrative Diplomacy in the 21st Century*, 2012, s.19.

⁶ R. Grant, *The democratisation of diplomacy: negotiating with the Internet*, Oxford Internet Institute, Research Report No. 5, November 2004, s. 14.

⁷ D. Copeland, *Digital Technology*, [w:] A. F. Cooper, J. Heine, R. Thakur (red.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, 2013, s. 461–462.

pozwalającymi na kierowanie działaniami dyplomatycznymi. Zdaniem badaczy najważniejsze dyskusje wciąż będą prowadzone twarzą w twarz, a najistotniejsze decyzje będą zapadały podczas bezpośrednich spotkań między dyplomatami⁸. Istotnym jest jednak zbadanie tego, w jaki sposób Internet może wspierać bądź modyfikować dyplomatyczną aktywność wszystkich aktorów biorących w niej udział.

Postęp w dziedzinie technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT) umożliwił rozwój klasycznej dyplomacji – dyplomacja rdzenia przeistoczyła się w dyplomację publiczną. dyplomacja publiczna, ogniskuje się wokół komunikowania ze społeczeństwami innych państw. Beata Ociepka definiuje dyplomację publiczną jako „dialogową formę międzynarodowego komunikowania politycznego, które przez budowanie wzajemnie korzystnych relacji z partnerami za granicą, ułatwia realizację celów państwa w środowisku międzynarodowym”⁹. Jest prowadzona ona przez państwa i podmioty niepaństwowe (np. organizacje pozarządowe); jest oparta na miękkiej sile, komunikacji dwukierunkowej, strategicznej dyplomacji publicznej, zarządzaniu informacjami, kreowaniu marki kraju i wizerunku elektronicznego (e-image); obejmuje przełożenie polityki zagranicznej na sprawy wewnętrzne i dotyczy kwestii zarówno krótko-, jak i długoterminowych¹⁰. Dyplomacja publiczna zmierza do ukształtowania takiego otoczenia zewnętrznego, które

wspierałoby politykę zagraniczną danego państwa poprzez zrozumienie, odpowiednie informowanie i wpływanie na międzynarodową publiczność. W odróżnieniu od klasycznej dyplomacji, dyplomacja publiczna skierowana została do szerszego grona odbiorców. Obejmuje ona aspekty stosunków międzynarodowych wykraczające poza tradycyjną dyplomację; formowanie przez rząd opinii publicznej w innych krajach; wzajemne oddziaływanie prywatnych grup i interesów w jednym państwie na te w drugim; relacjonowanie wydarzeń zagranicznych i ich wpływu na politykę itd¹¹.

Nowy model dyplomacji – dyplomacja publiczna, stanowi potężną siłę wykorzystywaną w społeczeństwie informacyjnym będąc jednocześnie wielkim wyzwaniem dla dyplomatów. Jej rozwój był efektem i pochodną zaimplementowania rozwiązań technologicznych do praktyki dyplomatycznej, z jednej strony wymuszając na państwach wdrażanie nowych praktyk z zakresu dyplomacji, z drugiej pokazując im ogromny potencjał i nowe sposoby osiągania celów polityki zagranicznej w zmieniającym się, cyfrowym systemie międzynarodowym. Intensyfikacja przepływu informacji w wymiarze globalnym, ułatwienie dostępu do nich wymusiły na dyplomacji adaptowanie kolejnych kroków zwiększających jej transparentność. Dodatkowo rozwój nowych mediów, namnażanie się kolejnych kanałów komunikacji, pozwoliło na wygenerowanie dialogu (o wciąż ograniczonym potencjale) pomiędzy oficjalnymi dyplomatami, a publicznością międzynarodową, której odczucia, wskazania zaczynają być uwzględniane w de-

⁸ S. Chopra, *The Big Connect: Politics in the Age of Social Media*, 2014, s.42.

⁹ B. Ociepka, Nowa dyplomacja publiczna – perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego, „Przegląd strategiczny”, 2012, nr 1, s. 130.

¹⁰ E. Gilboa, *Dyplomacja w epoce informacji*, [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, 2008, s. 41.

¹¹ Public Diplomacy Alumni Association, Origins of the term Public Diplomacy, w: http://pdaa.publicdiplomacy.org/?page_id=6, dostęp: kwiecień 2017.

cyzjach z obszaru polityki zagranicznej¹². Aby sprostać wymaganiom społeczności XXI wieku, które odznaczają się wysokim stopniem świadomości i zorganizowania, a także coraz silniej chcą zaznaczać swoją obecność, wpływać na bieg zdarzeń, dyplomacja, obecnie w formule dyplomacji publicznej, zaczęła wykorzystywać nowe technologie, głównie Internet, w wielu aspektach – od prowadzenia oficjalnej dyplomacji, aż po budowanie społeczeństwa obywatelskiego. Pewnym jest, iż osiągnięcia technologiczne zrekonfigurowały dostęp do informacji, co zmusiło instytucje rządowe i dyplomatów do adaptowania się w nowym systemie oraz do podjęcia najlepszych kroków i praktyk w celu ochrony, poszerzenia i aktualizowania interesów państwowych, także w międzynarodowej skali.

Przeniesienie działań dyplomatycznych do świata online, powszechne wykorzystanie nowych osiągnięć technologicznych w codziennej pracy polityków, wymuszając na podmiotach zaangażowanych w kreowanie światowego dyskursu międzynarodowego reorganizację ich dotychczasowych działań i praktyk, wyodrębniło nowy rodzaj dyplomacji – dyplomację cyfrową¹³. Fergus Hanson

¹² J. Arendarska, Elektroniczna dyplomacja – nowe narzędzia komunikowania w dyplomacji, „E-politikon”, nr 4, 2012, s. 46. Do niewątpliwych sukcesów tegoż dialogu należy zaliczyć po pierwsze wzrost świadomości państw na temat globalnych lub regionalnych zagrożeń i wyzwań, następnie udzielenie przez nie poparcia, w tym finansowego, organizacjom zajmującym się zapobieganiem i zwalczaniem tychże zagrożeń, a także wypracowanie międzynarodowych praw, norm, porozumień, w których funkcje konsultacyjne przyznano organizacjom międzynarodowym i NGOs. Dotyczy to takich aspektów jak walka z AIDS, polio (wspierana przez WHO i Lekarzy bez Granic), gwarancja dostępu do edukacji (UNICEF, Save the Children), rozwój społeczny Azji i Afryki (BRAC), ochrona środowiska naturalnego (Greenpeace, WWF).

¹³ W literaturze istnieje szereg określeń nazywających ten rodzaj dyplomacji – cyberdyploma-

definiuje ją jako wykorzystanie Internetu i nowych technologii komunikacji informacyjnej w celu osiągnięcia celów dyplomatycznych¹⁴. Wedle badaczy z Diplo Foundation¹⁵ dyplomacja cyfrowa opisuje nowe metody i sposoby prowadzenia dyplomacji z wykorzystaniem internetu i technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz opisuje ich wpływ na współczesne praktyki dyplomatyczne¹⁶. Przybiera ona wiele form, angażuje różnorodne kanały komunikacji, wykorzystuje wiele aplikacji szeroko dostępnych globalnej publiczności. Jej potencjał został omówiony w dalszej części artykułu.

Nowe technologie jako czynnik wpływający na funkcjonalność dyplomacji

Korelacja pomiędzy nowymi technologiami a dyplomacja objawia się w trzech kluczowych dziedzinach. Po pierwsze nowe osiągnięcia technologiczne spowodowały przemianę środowiska funkcjonowania dyplomacji, po drugie dzięki nowym technologiom możliwe stało się wykreowanie nowoczesnych narzędzi przyczyniają-

---

cja, edyplomacja, dyplomacja cyfrowa, dyplomacja elektroniczna itd. Jak do tej pory nie wypracowano metodologicznego podejścia, które jednoznacznie określiłoby, który z powyższych terminów powinien być powszechnie używany. Wszystkie wymienione powyżej określenia stosowane są zamiennie i w większości skupiają się na tych samych aspektach funkcjonowania dyplomacji w świecie online.

¹⁴ F. Hanson, A Digital DFAT: Joining the 21st century, 2012, w: https://web.archive.org/web/20120322074924/http://lowyinstitute.richmedia-server.com/sound/A_digital_DFAT.pdf, dostęp: kwiecień 2017, s. 13.

¹⁵ DiploFoundation jest organizacją non-profit założoną przez rząd Malty i Szwajcarii. Celem jaki stawia przed sobą fundacja jest zwiększenia roli małych i rozwijających się państw oraz poprawa globalnego zarządzania i rozwoju polityki międzynarodowej.

¹⁶ DiploFoundation, What is Digital Diplomacy?, w: <https://www.diplomacy.edu/e-diplomacy>, dostęp: marzec 2017.

cych się do wykonywania funkcji dyplomatycznych, po trzecie aspekt nowych technologii został włączony w krąg działań dyplomatycznych, czego efektem jest wypracowanie międzynarodowych norm i praw dotyczących korzystania z ich osiągnięć¹⁷ (dużą aktywnością w tym obszarze wykazuje się FOC – Freedom Online Coalition, organizacja zrzeszająca trzydzieści państw pracujących na rzecz ochrony i promowania wolności w świecie online). Szczególne znaczenie na polu nowych technologii należy przyznać Internetowi – uniwersalnemu, ogólnosiątkowemu systemowi wymiany informacji i komunikowania się, który uznany został za przełomowe zjawisko w komunikacji społecznej¹⁸. W swoim raporcie Nicholas Westcott wymienia trzy zasadnicze role, jakie pełni Internet na polu stosunków międzynarodowych. Po pierwsze mnoży i wzmacnia liczbę głosów i interesów podmiotów zaangażowanych w tworzenie polityki międzynarodowej, komplikując międzynarodowy proces podejmowania decyzji oraz zmniejszając kontrolę państwa w tymże procesie. Po drugie Internet przyspiesza i zwalnia rozpowszechnianie informacji o jakimkolwiek zdarzeniu lub zagadnieniu, mając tym samym wpływ na jego postrzeganie. Po trzecie Internet umożliwia szybsze i bardziej efektywne dostarczenie tradycyjnych usług dyplomatycznych zarówno własnym obywatelom, jak i rządów innych krajów¹⁹. Internet stanowi pole wykorzystywane

do świadczenia usług, wspomaganie codziennych działań dyplomatów czy ministerstw spraw zagranicznych. Używany jest on nie tylko do bardzo prozaicznych czynności takich jak wysyłanie wiadomości, korzystanie z aplikacji rządowych połączonych z serwami innych placówek itp., ale także do zapewniania wirtualnej obsługi konsularnej czy do prowadzenia negocjacji między stronami. Wszystko to służy usprawnieniu łączności między poszczególnymi agendami oraz przyspieszeniu wymiany informacji pomiędzy nimi. Tradycyjna poczta dyplomatyczna została zastąpiona „intranetem”, który może być dostosowany do indywidualnych potrzeb i poziomów poufności występujących w komunikacji dyplomatycznej²⁰. Owe wirtualne prywatne sieci służą usprawnieniu komunikacji, która wykorzystuje zaszyfrowane i poufne informacje. Zbieranie danych i informacji z różnych źródeł oraz ich dystrybucja poprzez Internet, a także upowszechnianie ich poprzez zorganizowany kanał dyplomatyczny służy eliminacji kosztów, co pozwala na usprawnienie zarządzania informacją przez misję dyplomatyczną na wszystkich jej szczeblach.

Ponadto korzystanie z możliwości globalnej platformy, jaką jest Internet, podważa funkcjonowanie tradycyjnego sposobu podziału pracy dyplomatycznej. Przy pomocy Internetu dokonano się usprawnienie tegoż procesu – dzięki spłaszczeniu hierarchii wyeliminowano dublowanie się obowiązków i zadań pomiędzy centrum a poszczególnymi placówkami, skoordynowano działania wykonywane przez dyplomatów rozproszonych po całym świecie. Należy zauważyć, że owe efekty mogą być osiągnięte

¹⁷ B. Surmacz, Wpływ nowych technologii na funkcje współczesnej dyplomacji, [w:] M. Kosienkowski, B. Piskorska, *Dyplomacja cyfrowa jako instrument polityki zagranicznej państwa XXI wieku*, 2014, s. 19.

¹⁸ P.Noris, *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet*, 2001, s.97–99.

¹⁹ N. Westcott, *Digital Diplomacy: The Impact of the Internet on International Relations*, Research Report 16, 2008, w: <https://www.oii.ox.ac.uk/archive/downloads/publications/RR16.pdf> dostęp kwiecień 2017, s. 16.

²⁰ C. Archetti, The Impact of New Media on Diplomatic Practice: An Evolutionary Model of Change, *The Hague Journal of Diplomacy* 7, 2012, s. 186.

tylko pod warunkiem zapewnienia istnienia niezawodnych i zabezpieczonych sieci wymiany informacji. Z pewnością wykorzystanie cyfrowych połączeń, w celu przesyłu informacji, stanowi wyzwanie dla bezpieczeństwa informacyjnego, jednakże koszt ponoszony przez państwa dla ochrony danych wydaje się nieproporcjonalnie mały względem użytkiwanych korzyści.

Internet otworzył przed dyplomatami nową przestrzeń pozwalającą udostępniać i upowszechniać treści dostępne wszystkim zainteresowanym osobom. Za jego pomocą uzyskali nowe formy umożliwiające im znacznie szybsze wpływanie na światową opinię publiczną. Tradycyjny sposób rozpowszechniania informacji przez dyplomatów opierał się na przekazie za pomocą przemówień, broszur, komunikatów przekazywanych w dalszej kolejności do radia, telewizji czy gazet. Obecnie aktywność dyplomatów przenosi się do Internetu. Korzystają oni nie tylko z oficjalnych platform udostępnianych przez rządowe agendy, ale także są aktywnymi użytkownikami social media. Ich działania są odpowiedzią na dokonujące się zmiany społeczne oparte na rewolucji naukowo-technicznej, w tym rozwój przestrzeni cybernetycznej. Dyplomaci, chcąc wpływać na światową opinię publiczną, swoją obecność i aktywność lokują w odpowiednich wirtualnych przestrzeniach dodatkowo dostosowując swój przekaz do potrzeb, zainteresowań odbiorców. Niewątpliwym atutem stosowania technik cyberdyplomatycznych jest szybkość i łatwość tworzenia i docierania ze swoimi ideami do publiczności. Ponadto równy dostęp do narzędzi z zakresu edyplomacji umożliwia w jednakowym stopniu publikowanie treści przez wszystkich dyplomatów bez względu na ich rangę czy doświadcze-

nie²¹. Wiele państw opracowuje szersze strategie szkolenia pracowników agend dyplomatycznych w obszarach nowych technologii. Przykładem takiej działalności jest aktywne rekrutowanie i szkolenie „e-dyplomatów” przez Wielką Brytanię, którzy mieliby być nastawieni na aktywne podejmowanie działań we wciąż rozwijającej się sferze mediów społecznościowych (Facebook, Twitter, YouTube)²².

Media społecznościowe stały się w ostatnich latach ważnym ogniwem prowadzenia dyplomacji. Ich wykorzystanie w działaniach dyplomatycznych jest pochodną dostrzeżenia i doceniania zmian zachodzących w procesach komunikacji, w których użytkownicy mediów coraz częściej pozyskują wiedzę i informacje o aktualnej sytuacji międzynarodowej właśnie z mediów społecznościowych. Na przestrzeni ostatnich lat stały się one platformą bezwarunkowej komunikacji, a także najpotężniejszym narzędziem komunikacji, przynoszącym falę otwartości i przejrzystości, na niewyobrażalną jak dotąd skalę. W ramach relacji pomiędzy social media a dyplomacją szczególną rolę i znaczenie należy przypisać Twitterowi, którego zaczęto określać mianem dyplomatycznego „barometru” – narzędziem służącym do analizy i prognozowania stosunków międzynarodowych. Ten rodzaj prowadzenia dyplomacji doczekał się nawet osobnego określenia, czyli Twiplomacji. Ministerstwa Spraw Zagranicznych nadal rozwijają swoje sieci dyplomatyczne i cyfrowe, obserwując siebie nawzajem w mediach społecznościowych i tworząc koalicje w określonych

²¹ B. Hocking, J. Melissen, S. Riordan, P. Sharp, *Futures for Diplomacy...*, s.22.

²² A. Abeyagoonasekera, T. Ranasinghe, *ICT for Diplomacy in the 21 Century Information Society*, Lakshman Kadirgamar Institute for International Relations and Strategic Studies, 2012, w: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.457.4732&rep=rep1&type=pdf>, s.5.

tematach, w 2016 roku szczególności walkę z ISIS. Twitter, a także inne media społecznościowe (YouTube, Facebook, Google+), używane są w strategiach dyplomatycznych w celu budowania sojuszy, rozpowszechniania przesłania rządu i do zdobycia globalnych „serc i umysłów”. Część ministerstw spraw zagranicznych wykorzystuje Twittera do nawiązania wzajemnych stosunków dwubiegunowych – istnienie połączeń na Twitterze jest dobrym wskaźnikiem stosunków dyplomatycznych między dwoma krajami lub osobistych relacji między ich liderami. Przykładem jest wykorzystanie Twittera w maju 2015 roku przez amerykański Departament Stanu do nawiązania cyfrowych relacji z Ministerstwem Spraw Zagranicznych Kuby. Kubańskie ministerstwo odwzajemniało zaproszenie i odesłało publiczną wiadomość kilka godzin później, na dwa miesiące przed oficjalnym przywróceniem pomiędzy krajami oficjalnych stosunków dyplomatycznych.

Tworzenie sieciowych powiązań, za pomocą których możliwe jest wywieranie wpływu na kształt polityki zagranicznej, stanowi jeden z najistotniejszych i najmocniej rozwijanych trendów w obszarze cyberdyplomacji. W celu zdobywania jak największej uwagi dyplomaci wykorzystują istniejące już sieci społecznościowe, które charakteryzują się otwartością i niezależnością od agend państwowych²³. Dyplomaci skupiają się na odnajdowaniu tychże sieci, moderowaniu dyskusji w ten sposób, aby zbliżyć je w największym stopniu do ich wizji i idei, które chcą rozwijać w swoim programie polityczno-dyplomatycznym. Niejednokrotnie celem dyptomatów nie jest zna-

czące wpływanie na kształt i kierunek dyskusji, a jedynie zaznaczenie swojej obecności, wystosowanie komunikatu, że dana kwestia znajduje się w polu ich zainteresowania, zaangażowania. Zatem działania dyptomatów ukierunkowane są na zyskiwanie zaufania wśród użytkowników sieci, a funkcjonują one w oparciu o dynamiczne, inteligentne i twórcze podejście oraz podawanie rzetelnych informacji.

Rzetelne gromadzenie, sprawdzanie i podawanie informacji stanowią jeden z fundamentów tworzenia polityki zagranicznej. Mnożenie się źródeł informacji w połączeniu ze zwiększającą się wciąż ilością aktywnych uczestników tego procesu sprawia, iż podawanie i udostępnienie informacji i analiz odbywa się na coraz większą skalę. Dzięki Internetowi użytkownicy sieci mają dostęp do wielu przekazów, a dyplomaci mogą uczestniczyć jednocześnie w wielu dyskusjach prowadzonych na platformach komunikacyjnych w celu zaprezentowania swoich poglądów. Dzięki temu zauważalna jest wyraźna zmiana w kierunku bardziej proaktywnego podawania informacji przez dyptomatów do wiadomości publicznej oraz przedstawiania motywacji prowadzonych przez nich działań²⁴. To otwarte podejście ma zapewnić politykom zrozumienie i przychyłność użytkowników sieci dla ich poczynań. Internet, obok oficjalnych źródeł, stał się niezbędnym narzędziem do zbierania informacji, gdzie nieodzownym elementem funkcjonowania tego procesu są jego użytkownicy, którzy wymagają podawania źródeł tychże informacji.

²³ E. Hallams, Digital Diplomacy: The Internet, the Battle for Ideas & U.S. Foreign Policy, "CEU Political Science Journal" 4, 2010, s.561.

²⁴ C. Robertson, J. Gross Stein, Diplomacy in the Digital Age: Essays in Honour of Ambassador Allan Gotlieb, 2011, s.127.

Obszary kreowania polityki zagranicznej przy wykorzystaniu elektronicznej dyplomacji

Tradycyjnie prowadzenie polityki zagranicznej przez państwo zakładało zaangażowanie dyplomatów w dostarczanie informacji – występowanie w roli „posłańca”, odgrywanie roli negocjatora bądź mediatora, łączenie zadań z pogranicza dyplomacji prewencyjnej jak i zarządzania konfliktem albo procesem pokojowym. Informacja stanowi podstawowy czynnik w dyplomacji. Prowadzenie negocjacji, podejmowanie działań czy decyzji, ustalanie strategii możliwe jest jedynie wtedy, gdy podmioty dysponują niezbędnymi informacjami, które wykorzystują na wszystkich etapach prowadzenia polityki. Informacja ujmowana jest przez społeczność dyplomatyczną jako kluczowe narzędzie często ze względu na poufność umieszczonych w niej treści²⁵. Dlatego też wobec dyplomatów stawiane jest żądanie, aby prowadzone przez nich działania charakteryzowały się wrażliwym podejściem wobec poufnych informacji. W tym trudnym zadaniu zarządzania informacjami postęp technologiczno – informacyjny odgrywa kluczową rolę w dostarczaniu narzędzi niezbędnych w celu zapewnienia optymalnego zarządzania. Zbieranie danych o czynnikach ekonomicznych, społecznych, politycznych itp. i przesyłanie ich do centrali wciąż pozostaje jednym z najważniejszych zadań misji dyplomatycznej. W epoce cyfrowej funkcja ta uległa daleko idącym przekształceniom dzięki udostępnianiu informacji (danych) w sieci na wielu serwisach zagranicznych czy

międzynarodowych agencji (Bank Światowy, ONZ, CIA World FactBook itd.). Tym samym dysponując podstawowymi danymi, misje dyplomatyczne mogą w większym stopniu skupić się na relacjach zachodzących w danych społecznościach, także na kulturowych czynnikach wokół których ogniskowały się problemy, konieczne do przewyciężenia w ramach danej misji dyplomatycznej. Dostęp i dywersyfikacja źródeł pozwoliły na dokładniejsze i bardziej pogłębione prowadzenie analiz i wyciąganie z nich pełniejszych wniosków.

Prowadzenie negocjacji jest kluczowym zadaniem dyplomacji, jest także zwieńczeniem wysiłków podjętych w procesie zarządzania informacją. Efekty ICT widoczne są na polu negocjacji jedno i wielostronnych. Wymierne korzyści zauważyć można w postaci skrócenia czasu czy dystansu do partnera negocjacyjnego, a także ucięcia kosztów (jest to niezwykle istotne w okresie recesji oraz w dobie zwiększania przez rządy wydatków między innymi na militaria i co za tym idzie przesuwania nakładów z działu dyplomacji na rzecz wojskowości). Rozpoczęcie faktycznych negocjacji poprzedzone jest wieloma etapami, a wykorzystanie nowych narzędzi cybernetycznych pozwala na zwiększanie wydajności działań dyplomatycznych na każdym etapie tegoż procesu.

Etap negocjacji właściwych poprzedzony jest gruntownymi przygotowaniem, skupiającymi się na wnikliwym przeanalizowaniu interesów obu stron, ich strategii i taktyk negocjacyjnych. Owa analiza odbywa się w oparciu o dostępne informacje na temat struktury zewnętrznej i wewnętrznej stron podejmujących negocjacje (dane społeczno-polityczne, gospodarcze itp.), indeksy i rankingi. Dodatkowo zdigitalizowane bazy danych w ministerstwach spraw zagranicznych,

²⁵ D.M. Faris, *From the Age of Secrecy to the Age of Sharing: Social Media, Diplomacy, and Statecraft in the 21st Century*, [w:] S. Kalathil (red.), *Diplomacy Development and Security in the Information Age*, 2013, s.36–38.

zorganizowane na podstawie słów kluczowych, mogą być pomocne w ujawnianiu istotnych danych historycznych na temat stosunków dwustronnych i wielostronnych zachodzących między stronami negocjującymi. Szeroki dostęp do źródeł cyfrowych, takich jak blogi, media społecznościowe, czasopisma akademickie jest niezwykle pomocny w ustaleniu większości informacji kontekstowych wykorzystywanych w czasie negocjacji wstępnych. Co więcej, zespół negocjacyjny składa się z kilku członków, którzy pochodzą z różnych ministerstw i sektorów i znajdują się na różnych poziomach władzy. W związku z tym istotna jest sprawna i skuteczna synchronizacja zespołu. Może być ona osiągnięta między innymi poprzez posługiwanie się narzędziami opierającymi się o wykorzystanie łączy internetowych (telekonferencje, wideokonferencje, e-maile, czaty itp.) Jak pokazują dyplomatyczne doświadczenia, interaktywne metody są o wiele bardziej produktywne i konstruktywne, pomagają szybciej osiągnąć zakładany cel, niż długie debaty i spotkania przygotowawcze²⁶.

Wysiłki dyplomatyczne opierają się o zasadę wzajemnego zaufania, które może być trudno osiągalne bez fizycznej obecności partnerów negocjacyjnych. Dlatego też należy stwierdzić, że wirtualne działania z pewnością w najbliższym czasie nie zastąpią bezpośrednich spotkań dyplomatycznych. Jednakże nie oznacza to, iż na etapie negocjacji właściwych strony nie odwołują się i nie wykorzystują technik cybernetycznych. Zarówno na tym poziomie, jak i na wielu poprzednich, dyplomaci-negocjatorzy posilkują się odpowiednimi łączami w celu konsultacji z odpowiednimi, zwierzchnimi organami. Ostateczny tekst

porozumienia wypracowanego przez strony, może być sformułowany w bardziej praktyczny sposób poprzez wykorzystanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych. Może być on negocjowany i następnie udostępniany stronom dzięki wymianie dokumentów hipertekstowych i narzędzi adnotacji na zabezpieczonych platformach z dostępem dozwolonym tylko dla autoryzowanych użytkowników. Ułatwienie to pozwala zaoszczędzić czas, a także oddala możliwość pojawienia się potencjalnego impasu w trakcie negocjacji bezpośrednich – „twarzą w twarz”.

W erze przypadającej na okres po wydarzeniach z 11 września 2001 roku dyplomaci zostali zmuszeni do podejmowania rozległych działań komunikacyjnych i budowania relacji z opozycyjnymi, wrogimi im stronami. Mediacja jest jedną z najbardziej odpowiednich metod tworzenia, utrzymywania i wspierania takich relacji. W sytuacji gdy mediacje prowadzone metodą *twarzą w twarz* mogą doprowadzić do zaostrzenia sporu, nowe technologie cybernetyczne pozwalają na prowadzenie dyplomacji *wahadłowej* (ang. *shuttlediplomacy*). Dzięki nim możliwe jest wygenerowanie bezpiecznego i niekonfrontacyjnego kanału dialogu między stronami. Przykładem, w którym wykorzystano nowe technologie informacyjno – komunikacyjne, jest podjęcie inicjatywy pokojowej przez US Institute of Peace w celu zakończenia czternastoletniej wojny domowej w Liberii. W tym celu wykorzystano wirtualną platformę, która posłużyła jako miejsce spotkania Gyude Bryanta (wówczas pełniącego funkcję przywódcy Narodowego Rządu Przejściowego Liberii) z diasporą Liberii²⁷.

²⁶ E. Hallams, *Digital Diplomacy...*, s.548–551.

²⁷ V. Radunovic, *The Role of Information and Communication Technologies in Diplomacy and Diplomatic Service*, 2010, s. 64.

W dyplomacji prewencyjnej i koncyliacyjnej wymiana informacji działa jako klucz do rozwiązywania konfliktów. Nowe technologie, poprzez platformy medialne, odgrywają istotną rolę we wspieraniu dyplomatów w rozwiązywaniu konfliktów, wspieraniu pojednania między stronami jak i podczas prewencyjnych działań. Jest to szczególnie istotne i zauważalne w sytuacji, gdy w owy proces zaangażowanych jest wiele podmiotów (organizacje międzynarodowe, rządy, działacze lokalni, obywatele i diaspora). Narzędzia cyberdyplomatyczne wykorzystywane są w celu tworzenia świadomości i promowania inicjatyw politycznych, służących bezpośrednio rozwiązaniu danego problemu poprzez tworzenie otwartych dyskusji, badanie nastrojów i uzyskiwanie informacji od podmiotów niepaństwowych, ustanowienie dialogu między stronami. Przykładem wykorzystania cyberdyplomacji jest inicjatywa podjęta przez ministerstwo spraw zagranicznych Sri Lanki, w której przy pomocy działań cyberdyplomatycznych zdecydowano się informować i edukować diasporę, a także społeczność międzynarodową o podejmowanych przez rząd działaniach mających na celu budowanie pojednania i zapobieganie ponownej eskalacji konfliktu zbrojnego, który pustoszył kraj przez ponad 30 lat²⁸.

Ze względu na wzrost liczby misji zagranicznych, a także zwiększenie się ilości osób korzystających z usług konsularnych, istotnym stało się rozwijanie potencjału owych usług i zwiększanie ich możliwości w obszarze efektywności i szybkości transmisji danych. Pomoc konsularna przeniosła się do świata online, przez co standard realizacji świad-

czeń konsularnych wzrósł pod względem szybkości i skuteczności wykonywania wszelkich operacji. Tego typu działalność, znana pod nazwą *egovernment* staje się standardem w XXI wieku. Przykładem stworzenia konsularnego systemu zarządzania, osadzonego na stronie internetowej, jest centrum wizowe Wielkiej Brytanii (www.ukvisas.gov.uk), oparte o umieszczenie istotnych informacji, szablonów, formularzy, wydawanie wiz poprzez system internetowy. Co więcej ten rodzaj usług online nie ogranicza się jedynie do działań na rzecz swoich obywateli, ale są one skierowane także do osób z państw trzecich. Kilka poniższych przykładów potwierdza, iż podejmowanie przez państwa dyplomatycznych środków adaptacyjnych sprzyja rozwijaniu i pełnieniu bardziej asertywnej, aktualnej i czujnej przez nie roli w przestrzeni międzynarodowej. Pierwszym z nich jest otwarcie przez Stany Zjednoczone wirtualnej ambasady USA w Teheranie w grudniu 2011 roku. Celem przedsięwzięcia było świadczenie usług i udzielenie informacji Irańczykom pomimo napiętych stosunków dyplomatycznych między oboma krajami. To klasyczne odejście od tradycyjnej dyplomacji (będąc jednocześnie jej uzupełnieniem), było możliwe dzięki wykorzystaniu narzędzi cybernetycznych, tym samym zastąpiło konieczność posiadania osobistej – krajowej, reprezentacji na rzecz wirtualnych usług. Przykład USA nie jest odosobnionym przypadkiem w tej materii. Na posiadanie wirtualnej ambasady zdecydowały się m.in. Szwecja, Estonia, Serbia, Macedonia, Albania, Malediwy, Filipiny, czy Kolumbia. Stworzenie tego kanału interakcji w celu dotarcia do znacznej rzeszy odbiorców, było możliwe dzięki platformie Second Life, opracowanej przez Linden Lab, będącej wirtualnym, trójwymiarowym wszechświatem, któ-

²⁸ S. Wayland, Ethnonationalist networks and transnational opportunities: the Sri Lankan Tamil diaspora, "Review of International Studies", Volume 30, Issue 3, s. 410–411.

ry pozwala użytkownikom na budowanie komunikacji z innymi podmiotami²⁹. Najnowszy kierunek w obszarze usług konsularnych i cyberdyplomacji zauważalny jest w wykorzystaniu social media do zarządzania kryzysowego. Podczas sytuacji kryzysowych, takich jak katastrofy naturalne, urzędy konsularne mogą korzystać z mediów społecznościowych w celu gromadzenia i rozpowszechniania informacji. Jednym z ostatnich przypadków użycia narzędzi cyberdyplomatycznych do walki ze skutkami katastrofy naturalnej, było użycie przez rząd Japonii oficjalnego konta na Twitterze w celu wysłania prośby do ambasadora USA w Japonii o udzielenie wsparcia wojskowego podczas usuwania skutków awarii elektrowni atomowej w Fukushima (był to jedyny dostępny środek komunikacji z amerykańskim partnerem, gdyż w wyniku awarii Japonia została pozbawiona dostępu do sieci telefonicznej).

Podsumowanie

Zaprezentowane wyżej wyniki badań, oparte o analizę treści najważniejszych publikacji z zakresu dyplomacji cyfrowej, uzupełnionej o przykłady konkretnego jej wykorzystania, pozwalają stwierdzić, iż wykorzystanie nowych technologii miało istotne znaczenie dla zrekonfigurowania metod i form prowadzenia działań dyplomatycznych. Przyczyniły się one do wzmocnienia i uzupełnienia przekazu dyplomatycznego, umożliwiając rozwijanie form realizacji interesów państwa w płaszczyźnie międzynarodowej. Wykorzystanie nowych technologii w działaniach dyplomatycznych poskutkowało wprowadzeniem nowych sposobów osią-

gania celów polityki zagranicznej w zmieniającym się, cyfrowym systemie międzynarodowym.

Współcześnie istotne znaczenie dla budowania efektywnej dyplomacji, która ma za zadanie wzmacniać osiąganie celów narodowych, stanowi szybkość przekazu (w większości przypadków czynnik ten pozwala osiągnąć cele dyplomatyczne), jego bezpośredniość i oddziaływanie w czasie rzeczywistym, powszechność rozprzestrzenionych treści i łatwość dostępu do informacji. Powyższe elementy, wpływające na jakość i skuteczność dyplomacji, zostały wzmocnione i poszerzone dzięki wykorzystaniu nowych technologii w codziennych praktykach dyplomatycznych.

Tendencje do podważania znaczenia nowych technologii, ignorowanie ich wpływu na kształt stosunków międzynarodowych, a w zamian twierdzenie, iż jedynie tradycyjny model prowadzenia dyplomacji będzie miał wpływ na bieg zdarzeń, wydaje się być oznaką nierozumienia przeobrażeń dokonujących się w przestrzeni dyplomacji, czy szerzej stosunków międzynarodowych. Zrozumienie dynamiki cyfrowych mediów oraz realizacja strategii ich wykorzystania stanowią jedne z największych wyzwań stojących przed aktorami kształtującymi obecnie system międzynarodowy. Dyplomaci wraz z ministerstwami spraw zagranicznych muszą zrozumieć dynamikę zjawisk zachodzących w tym obszarze, a także powinni nauczyć się wykorzystywać narzędzia jakie udostępnia im Internet w celu osiągnięcia państwowych celów, szczególnie na poziomie międzynarodowym. Zmieniające się środowisko sprawia, iż konieczne jest szybkie adaptowanie się do jego wymogów, a Internet wraz z cyberdyplomacją znajdują się w centrum tych zmian.

²⁹ Haart J.A., Information and Communications Technologies and Power, [w:] S.S. Costigan, J. Perry (red.), Cyberspaces and Global Affairs, 2012, s.2010.

Bibliografia:

- Abeyagoonasekera A., Ranasinghe T., ICT for Diplomacy in the 21 Century Information Society, Lakshman Kadirgamar Institute for International Relations and Strategic Studies, 2012, w: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.457.4732&rep=rep1&type=pdf> dostęp kwiecień 2017.
- Arendarska J., Elektroniczna dyplomacja – nowe narzędzia komunikowania w dyplomacji, „E-politikon”, nr 4, 2012, s. 42–60.
- Archetti C., The Impact of New Media on Diplomatic Practice: An Evolutionary Model of Change, “The Hague Journal of Diplomacy” 7, 2012, s. 181–206.
- Chopra S., The Big Connect: Politics in the Age of Social Media, London 2014.
- Copeland D., Digital Technology, [w:] The Oxford Handbook of Modern Diplomacy, red. A. F. Cooper, J. Heine, R. Thakur, Oxford 2013, s. 453–472.
- DiploFoundation, What is Digital Diplomacy?, w: <https://www.diplomacy.edu/e-diplomacy>, dostęp: marzec 2017.
- Faris D.M., From the Age of Secrecy to the Age of Sharing: Social Media, Diplomacy, and Statecraft in the 21st Century, [w:] Diplomacy Development and Security in the Information Age, red. S. Kalathil, Georgetown 2013, s. 35–50.
- Gilboa E., Dyplomacja w epoce informacji, [w:] Dyplomacja publiczna, red. B. Ociepka, Wrocław 2008.
- Grant R., The democratisation of diplomacy: negotiating with the Internet, Oxford Internet Institute, Research Report No. 5, Oxford 2004.
- Hallams E., Digital Diplomacy: The Internet, the Battle for Ideas & U.S. Foreign Policy, “CEU Political Science Journal” 4, 2010, s. 538–574.
- Hanson F., A Digital DFAT: Joining the 21st century, 2012, w: https://web.archive.org/web/20120322074924/http://lowyinstitute.richmedia-server.com/sound/A_digital_DFAT.pdf, dostęp: kwiecień 2017.
- Haart J.A., Information and Communications Technologies and Power, [w:] Cyberspaces and Global Affairs, red. S.S. Costigan, J. Perry, Farnham 2012, s. 203–214.
- Hocking B., Melissen J., Riordan S., Sharp P., Futures for Diplomacy: Integrative Diplomacy in the 21st Century, Hague 2012.
- Noris P., Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet, Cambridge 2001.
- Ociepka B., Nowa dyplomacja publiczna – perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego, „Przegląd strategiczny”, nr 1. 2012, s. 129–139.
- Radunovic V., The Role of Information and Communication Technologies in Diplomacy and Diplomatic Service, Belgrade 2010.
- Robertson C., Gross Stein J., Diplomacy in the Digital Age: Essays in Honour of Ambassador Allan Gotlieb, Toronto 2011.
- Surmacz B., Wpływ nowych technologii na funkcje współczesnej dyplomacji, [w:] Dyplomacja cyfrowa jako instrument polityki zagranicznej państwa XXI wieku, red. M. Kosienkowski, B. Piskorska, Lublin 2014, s. 17–44.
- Sutor J., Prawo dyplomatyczne i konsularne, Warszawa 2006.

Wayland S., Ethnonationalist networks and transnational opportunities: the Sri Lankan Tamil diaspora, "Review of International Studies", Volume 30, Issue 3, s. 405–426.

Westcott N., Digital Diplomacy: The Impact of the Internet on International Relations, Research Report 16, 2008, w: <https://www.oii.ox.ac.uk/archive/downloads/publications/RR16.pdf> dostęp: kwiecień 2017.

White B., Dyplomacja, [w:] Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych, red. J. Bayliss, S. Smith, Kraków 2008.